

LEVÉLTÁRAINK MINT KUTFŐK.

Az első kötet elején történetiróink felett tartottam futologos szemlét, itt levéltárainkról hozok némi töredékeket: ott gazdag mezejét mutattam fel ismeretes kutfőinknek, itt tengettem a mondhatni még ismeretlen történelmi gyöngyszigeteknek.

Előttem a nálunknál szerencsésebb jövőkor lebegvén, hogy édes hazánk gyönyörű történelme annál hamarabb felderíttessék, nem vágom be magam után az ösvényeket, melyeket jártam; sőt jegyeket kívánok fenhagyni, mintegy újmutatóul arra, hogy minél világosabb legyen, mennyire terjedt korunk buvárlata. Mert fájdalom, oly kevés a megfutott tér, hogy hazám fiatalai nem táplálhatják a görög ifju azon fájdmát, hogy elődei mit sem hagytak fenn hódítatlan.

Mert bár történetiróinknak szép számát mutattam fel, mindaddig, míg ezeknek kritikai kiadása nincs, míg levéltáraink nyomán Erdélynek Codex diplomaticusát össze nem állítjuk:—addig Erdély pragmatica historiáját várni senkitől sem lehet. Kik addig dolgozunk, tantalusi szomjnak tesszük ki magunkat.

Azonban e munka, Erdély története kiaknázása, nem oly csekély munka, hogy azt egy két embertől, vagy csak egy egész nemzedék mükedvellő munkásságától is remélnünk lehetne. Mert bár Erdélynek oly történetbuvárai voltak, Benkő, Éder, gr. Kemény és mások, hogy akármely ország büszke lehetne reájok, hogy mégis igen sok maradt buvárlatlan, azt levéltáraink ide függesztett ismertetési vázlata is eléggé bizonyítandja.

Mit tehet a hon, a nemzet ennek elősegítésére, a jövő titka. De valamit tennünk kell. Mert hogy nagyban elkéstünk, hogy még a történetbuvárlatnak igen sok teendője van, míg a történetíró nagy nemzeti multunkat méltóan esetelheti: szomorú szívvel ugyan, de elég bővön leszek bátor mindjárt kimutatni.

Levéltárainkat, kezeltetésökhez képest kétfelé oszthatjuk: országosokra és testületiekre. Országosok: a fejevári káptalané, kolozsmonostori conventé, a volt főkormányshé s végre az

ugynevezett fiscalitások levéltára, mennyiben ezek kezeltetésébe az országgyűlés elejétől fogva kisebb nagyobb mértékben befolyt, s mennyiben a három első okmányai országosan elismert levéltárnokok, levélkeresők gondozása alatt álltak, kiktől a hon minden polgára az itteni leveleket másolatban kivehette.

Testületiek: a nemzetek, megyék, székek, városok, egyházi testületek levéltárai, mennyiben azokat az egyes hatóságok önbelátásuk szerint kezelték. Azonban történelmi szempontból mindnyája országos, mennyiben az azokban rejlő adatok, okmányok az összes hazai közös történelmének oszthatatlan kincsei, mikép oszthatatlan a fájdalom és öröm, gyalázat és dicsőség, melyet a történetbuvárlat a hon érdekében követésre vagy visszariasztásra példaképp belőlök felmerít.

I. Országos levéltáraink.

1. A fejérvári káptalané.

E levéltárunk mind régisége, mind terjedelme, mind belbecsére, mind viszontagságokban gazdagságára nézve első helyen áll, s mint ilyenek olvasóink engedelmével történetét valamivel hosszabban tárgyaljuk, még pedig azon megjegyzéssel, hogy a káptalan története mintegy középpontja több levéltáraink viszontagságainak ¹⁾.

E káptalan kezdetét az őskor azon szokásából veszi, miszerint a papság nem csak az okmányok kiállítója, de egyszerűs mind öre is volt ²⁾. Ennélfogva levéltárak álltak fel a hazában, ide szokták vala őseink minden fontosabb okmányaik eredetét letenni, szükség esetében csak átiratban vették ki, s az eredetiek folyvást benmaradtak, mert az átiratok az eredeti hitelességével bírtak. Rakhelyül a templomok szentélye vagy toronyalja vállaszatott. Ezek egyike volt Erdélyben a fejérvári, mely az elválás előtt az ottani nagy templom jobb oldalán volt kamarában, az elválás után pedig a torony földszinti részében volt és van elhelyezve.

¹⁾ Tüzetesen leírták e káptalan történetét, s ismertették okleveleit: Szeredai Antal præpost ily cím alatt: *Notitia Veteris et Novi Capituli Ecclesisæ Albensis Transilvaniae, ex antiquis et recentioribus literarum monumentis eruta.* A. Carolinæ 1791. Ismét gr. Kemény József két kötetben ily cím alatt: *Notitia Historico-diplomatica Archivi et Literalium Capituli Albensis Transilvaniae.* Cibin. 1836.

²⁾ L. okleveleket erre, Kemény, *Notitia* I, 85–90.

E templom állítólag még Szt. István alatt alapult, s hihetőleg azon időktől fogva egyszersmind okmányaink lerakó helye. Hogy az itten még meglévő okmány kincseket kellőleg méltányolhassuk, vissza kell gondolnunk azon viharokra, melyek e templom és levéltár felett átvonultak.

A legelső ismert csapást reá a IV. Béla alatti tatárdulás intézte, 1241-ben, mint a mikor Fejérvárral együtt a templom és levéltár is csaknem fenekestől felforgattatott¹⁾.

A második nagy csapást a káptalan zsarlásaitól felbőszített századok hozák, kik 1277. febr. 21-én Fejérvárt megrohanták, mintegy 2000 embert leöltek, le a papság nagy részét, a templomot felgyújták, s a káptalan okmányai egy részét elégeték más részét elvivek²⁾.

Ugyanezt ismételték 1308 februárjában. Az előbbi alkalommal a káptalan pecsétje is elveszett³⁾. Az okmányokban szenvedett kárt azonban azon alapon, melynélfogva a káptalanban lévő vagy a káptalan előtt megfordult okmányokról könyv vezetett, a künn lévő s később ismét felmerült okmányok nyomán némileg helyre potolák.

Ilyszerű viszontagságok közt jött le e káptalan a XVI. századra, mikor Erdélynek Magyarországtól lett elválása s Isabella királyné Erdélybe szorulása s a reformatio elhatalmasodása következtében, Erdélyben a rom. kath. püspökség megszűnt, s a püspökség és káptalan javai az 1556. nov. 25-i kolozsvári országgyűlésen secularizáltattak. Ez alkalommal a káptalani levéltár is világi tisztviselők kezére ment, kiket levélkezesőknek, requisitoroknak kezdetek nevezni⁴⁾.

Az 1601-ik év új csapást mért e levéltárra. Básta és Mihály vajda goroszlói győzelmök után Torda mellett a Keresztes-mezőn tábort ütöttek, innen Mihály vajda Rác Györgyöt Enyed és Fejérvár elpusztítására küldvén: Fejérvárt a levéltárt feltörték, a királyok diplomáit, a török szultántól nyert s egyéb okmányainkat szerte szorák, össze visszavagdalák, s azok a templomba kötött lovaik lábai alá kerültek. Melynek következtében az 1602. aug. 23-i medgyesi országgyűlésen elrendelék, hogy minden ember, kinél ily irományok lennének, azokat a jövő év első napjáig visszaszolgáltassa⁵⁾.

Nevelte a hézagokat a hazafi párt azon ostroma, melyet

¹⁾ Rogerii Carmen Miserabile. Cap. XXIV. Kemény, Notitia I.20.

²⁾ L. Történelmünk I. 140. Kemény, Not. I. 22.

³⁾ Kemény, Notit. I. 23–31.

⁴⁾ Kemény, Notitia Cap. I. 35. Az okmány kiadásának dijszabályát I. Notit. I. 40. 44.

⁵⁾ Kemény, Not. Cap. I. 45.

Székely Mózes alatt Bethlen Gábor intézett Fejérvár ellen, mely alkalommal a templom és torony leégett, s a torony fedél nélkül maradván, az okmányok az esső nedvének lőnek kitéve. Ez okból a requisitorok 1604. febr. 3-án az egybegyűlt rendekhez figyelmeztetést intéztek, melyben a legmégjobb hazafi elkeseredéssel panaszojkák, hogy a templomnak ajtaja nem lévén, a káptalan ajtaját mindegyre betörik, a leveleket hordton hordják, s a megmaradt három szekérnyi levél is maholnap a betörő essőnek lesz martaléka ¹⁾).

Básta kormánya nem sokat gondolt ily dolgokra, s a bekövetkezett Bocskai forradalom figyelme szintén egyebekkel volt elfoglalva. Az 1606-i országgyűlés felfogta ugyan ügyét, s az 1607. jun. 10-i kolozsvári országgyűlés is a helyreépítést s a requisitorok helyreállítását szintén szorgalmazá: mindazáltal a templom és torony helyreállítására az 1608. aug. 9-i fejérvári hongyülésig, ugylátszik, komolyan nem gondoltak; ekkor kimutatók a kívántató pénzalap forrásait beszédéséről is rendelkeztek ²⁾); mégis Bethlen Gábor fejdelemnek lön fentartva a végrehajtás, ki a templomot 1618–22-ben helyreállittatá, a tornyot jelen magasságára emelteté, s benne a levéltárnak biztos helyet eszközölt ³⁾).

Azonban a hazánkat folyvást üldöző vész még itt sem szünt meg felette pusztítani. 1658-ban Ali basa törökség és tatársággal tör Erdélyre, hogy II. Rákóczi Györgyöt trónjából kivesse, Fejérvárra ront, a fejedelmi palotát, Bethlen Gábor megbecsülhetlen könyvtárát feldulatja, a templom tornyait meggyujtatja, s felfedezvén a levéltár bevakolt ajtaját, népe az okmányokat halomra rakva hamuvá tevé. Szerencsénkre – mint Szalárdi írja – az egyik káptalan, Toroczközi Ferencz a becsesebbeket már az előtt szekerekre rakatta s Szebenbe szállította volt, legalább egy részét megmenté a hazának.

Ez időtől fogva a levéltár ott is maradt Szebenben, még pedig mint Kászoni János 1702. maj. 7-ről írja, rendelenségben, s a közpusztítás s egyesek belenyulása miatt már csak romja a réginek ⁴⁾). Mignem 1729-ben, a fejérvári püspökség és káptalan helyreállittatása után, a levéltárt Szebenből haza hozták, helyrerakták, s 1729. maj. 6-kán viszont a régi egyházi gondozás kezdődött meg felette, megmaradván mellette a világi requisitorok ⁵⁾).

¹⁾ Okl. Kemény, I. 46. ²⁾ Kemény, I. 49–52, ³⁾ Wolf. de Bethlen. V. 32 – 33.

⁴⁾ Kemény, Notit. I. 56.

⁵⁾ Oklev. Notit. Cap. I. 57.

Ujra hozzákezdték a rendezéshez és kiegészítéshez. Mint Szebeni Ferencz 1733. nov. 7-ről írja, ez évre még nem jöttek vala rendbe, s még mind a fontosabbak kiválasztásával foglalkoztak ¹⁾.

1743. jul. 20-án Mária Theresia elrendeli, hogy a Liber Regiusok s egyéb közokmányokat mindenünnen a fejevári káptalan és kolozsmonostori conventnél összesítsék.

1744-ben a szebeni országgyűlés VII-dik articulusa az Approbata és Compilata azon törvényczikkelyeit, melyek a kanonokokat a levéltárak őrzőségétől eltiltják, eltörlik.

Az 1755-ki III. art. által, a már pusztulásnak indult eredeti és régi okmányok megmentésére elhatározzák, hogy azoknak kezdjék hiteles mássát venni, mely az eredeti hitelességével birjon. Egy bizottmány a levelek osztályozása végett még azon évben ki is szállt, a történelmivé vált török kori okmányokat különválasztotta, s a levéltárból kitette ²⁾.

Ezen tizedelést még egy más is követte. Ugyanis Benkő Mihály, kanonok, 1785-ben azon hatáskört vitta vala ki magának, hogy a transumalandóknak kijelelt okmányok átírását egyedül maga kezére játssza. És a mellett hogy a hiános iratokat gondolata szerint kezdé kiegészítgetni, még azon ötlete is volt, hogy a kijelelt levelek egy részét kisorozá, s azokat a templom elő részében záratlan polczokra száműzé, honnan míg a felső sekrestyébe helyheződtek volna, csak a nem vitt, ki nem akart ³⁾. Ezeket később gr. Battyáni Ignác, a tudós erdélyi püspök, magának kikérte, azok átnézését kanonok Beldire bizta, ki három kötet adomány- és kiváltság-levelet, egy sereg fejedelmi kincstári számolatot szemelt ki, mit a káptalanba visszahelyeztek; e mellett a fejedelmek titkos levelei és utasításaiból, portai levelekből a gróf püspök négy kötetre valót rendeztetett, s azt beköttetvén, a püspöki könyvtárba tétette, mely az ország a káptalanba visszahelyezése sürgetése daczára most is ott van ⁴⁾.

Az 1792-ki országgyűléssel felmerült szervezési munkálatok alkalmából a fejevári káptalan és kolozsmonostori convent levéltárai kiegészítése s új rendezése is tárgyalás alá jött, s a 113-ik törvényczikk által megkérték a rendek a kormányt, hogy e levéltárak mellé a requisitorokat állítsa vissza, s a főkormánysezék, kincstár, udvari cancellária, községek s magánosok ⁵⁾

¹⁾ Okl. Notit. Cap. I. 58. ²⁾ Ugyanott 61–62.

³⁾ Kemény, Notit. I. 63.

⁴⁾ Részletesen ismertette gr. Kemény Not. II. 89–375.

⁵⁾ Gr. Teleki Mihály levéltáráról I. Notit. I. 110–120.

levéltáraibóli kiegészítését rendelje el; e mellett az akkor foglalkozó *Sythematica Deputatit* megbízták, hogy a levéltárak mikénti rendezésére tervet készítsen ¹⁾. E törvényczikre 1792. maj. 26-ról egy leirat kelt, mely bár e törvényczikket egész terjedelmében el nem fogadta; de a kiegészítés elvét magáévá tévén, a nyilvános levéltárak ily tartalma lajstromának készíttetését felterjesztés végett, jóváhagyta.

Ennek következtében 1793. febr. 11-kén az ország rendei a *Sythematica Deputatit* a munkával megbízták, élére gr. Teleki Mihályt helyezvén s mellé Benkő József történészünket adván, hogy a további munkálatokra alapot szerezzenek, kettőjököt a k.-monostori convent, Túri Lászlót és Bália Sámuel a fejérvári káptalan átvizsgálására kiküldék.

A nekik adott utasítás jövőre is figyelmet érdemel ²⁾.

A kinevezettek kiszálltak, munkához fogtak.

A kormány is a fennebbi törvényczikk alapján 1793. maj. 26-áról a kiegészítés iránt az illető levéltárakhoz rendelkezett. Következtében az erdélyi levéltárakban munkához fogtak. A nagy-váradí káptalan bejelenté, hogy nála Erdélyt illető semmi nincs ³⁾; az egri káptalan, hová a leleszi convent levéltára kebleztetett, 1795. apr. némely transumtumokat át is küldött ⁴⁾; s e kutatásoknak végül, többek közt, az az eredménye volt, hogy kisült, mikép a tractatusok s pacificatiok, melyek az erdélyi fejdelmek és austriai ház közt folytak, sehol sem találhatók. S csak annyi vigasztalás maradt ekkor fenn, hogy a mennyiben ezeknek kötelező erejük van, azon alakban a *Corpus Juris*ban nagyrészt feltalálhatók; de a történeti tényállás ismerésétől messzi estünk.

A *Sythem. Deputatio* munkálkodása 1797. tájt megszünt. 1803. febr. 5-ről a kormány leir, hogy miután a kezdett szervezés az elhanyagolt lajstromozások miatt nem folyhat, mind a káptalan mind a conventnél nézzenek utána, mennyire mentek e munkálattal, s a jövőre minden félévben a lefolyt munkálatról a kimutatást a főkormányzék elé terjesszék: következtében a káptalant püspök Mártonfi József, a conventet Koszta István főkormányzékai tanácsos vizsgálat alá vették. A püspök azon év apr. 30-ról alapos felterjesztésében ugy nyilatkozott, hogy a lajstromozás teljesen be van fejezve, s a jegyzőkönyvek pontosak; azonban a folyvásti hézagosság egyik okául jelelvén ki azt, hogy a levéltár mellett dolgozó szoba

¹⁾ Kemény, Notit. I. 65–8.

²⁾ L. Notit. I. 71–74. ³⁾ Notit. I. 265.

⁴⁾ 1605. 1629. 1637-ről Notit. I. 263.

nincs, s hogy a mostani requisitorok egyéb városi hivatalokra vannak szorulva s e miatt az okmányokon honn dolgoznak: azon javaslatot tette, hogy a requisitori hivatalokat, mint volt régen, állítsák helyre, annyival inkább, hogy az okmányok transzumálása után komolyan után kellene valahára nézni ¹⁾). E javaslatot a főkormányzók azon év maj. 16-án javallólag a kormány elé terjeszté; honnan 1807. sept. 25-ről azon válasz érkezett, hogy a javallat egy része az országgyűlést illetvén, addig is egy dolgozó szobát felvehetnek, s a transzumálás folytatására is alkalmazzanak valakit, kit munkájához képest jutalmazzanak ²⁾).

Ez idő óta majd mi sem történt... A levéltár régi helyzetében áll. Régebb az okmányok lemásoltatására engedélyt a főkormányzók, most a kerületi hivatal ad, melyet a levéltár őre, az olvasó kánonok vévén, a két requisitor által lemásoltatja, aláírja s a levéltár pecsétjével ellátja ³⁾).

Pecsétje kétféle volt, egyik magyaró kerekcsü, melyet mint függő pecsétet használt; a más kerekded, melyet az okmányokra nyomtak. Függő pecsétje kettő merült fel. A secularisatio után függő pecséttel nem élt. Jerney 1291–1729 közti okmányokról öt pecsétjét vésette le s közölte; feliratuk némi rövidítéssel ennyi: Sigil. Capituli Ecclesiae Transilvanien-sis; mezején szt. Mihály árkangyal szárnyakkal sárkányon áll, fején fénykör, mellette csillag; jobb kezében dárda, melyet némely pecséten a letiport sárkány torkába, másan szügyébe szur ⁴⁾).

A káptalan multjának rövid, de levéltáraink történetét nagy részt visszatükröző ismertetése után, ugyancsak gr. Kemény József nyomán még hosszasan ismertethetnök a levéltár beltartalmát. Azonban messze vinne itt e rövid előbeszédben, tüzetes tárgyalásba bocsátkozni, mit halhatatlan buvárunk úgy is világ elé bocsátott ⁵⁾); némi tájékozást még sem látunk feleslegesnek.

Ezen levéltár áll először könyvekből, másodszor csomagokba illesztett okmányokból.

A **könyvek** kétfélék: ugynevezett Liber Regiusok, és a requisitorok jegyzőkönyvei.

A Liber Regiusok fájdalom csak is 1580-ban kezdődnek, és lejőnek 1689-ig. Számszerint 27 darab van, mindenik tárgymutatóval ellátva. Meg kell azonban jegyeznünk,

¹⁾ Notitia I. 78. ²⁾ Notit. I. 81.

³⁾ A k.-fejérvári rom. kath. gymm. II. Tudósítványa. 23. l.

⁴⁾ L. Jerney, káptalanok és konventek története. M. Tud. Társ. Történelmi Tára. II. 51. 156. a pecsétet 28–32 sz. alatt. Kemény, Notit. I. 32.

⁵⁾ L. Nontia II. 5–48 és 89–375. l.

hogy ez évek folyama alatt is több évek csonkaságai fordulnak elő ¹⁾).

Protocollum a requisitoroktól fen van 34 darab ²⁾).

Ezeken kívül vannak országgyűlési törvényczikkek három kötetben: az első 1505–1650, a második 1651–99, a harmadik 1607–24-ig terjed; az első 76, a második 82, a harmadik 35 törvényczikket foglal magában.

Ennyi az, minek könyv alakja van.

Az egyes **okmányok** külön osztályaik szerint következő czimeket hordanak

1-ször megyéket illetők (Comitatum), melyek közt magyarhoni megyékre tartozók is találhatóak; 2-szor a centuriák osztálya A–Z és AA–HH. jegyek alatt, s minden egyes betű mintegy száz darab okmányt rejt, mint nevezete is gyaníttatja; 3-szor miscellaneák; 4-szer különbözők (diversorum); 5-ször genealogiák; 6-szor armalisok; végre 7-szer a káptalan, 8-szor az erdélyi egyházmegyéket illető levelek, mindenik tárgymutatóval ellátva.

Ennyiből áll a fejevári káptalan beltartalma héjának megnevezése. Végtelen tér a történetbuvárnak, mert jóllehet itt-ott közlöttek ugyan belőle némelyek, s egyik legnagyobb buvára Szeredai Antal, fejevári præpost, több okmányt hozott napvilágra ismeretes két munkájában ³⁾): mindazáltal a káptalan minden viszontagságai daczára, végtelen ismeretlen kincse hever itt a történet tudományak.

Az okmányok részletesebb ismertetésére nézve megjegyezzük, mikép azokból gr. Kemény József 109 oly darabot, nevezett meg, melyek minden nevezetességök mellett is mondhatni ismeretlenek maradtak; ezek 1291-nél kezdődnek s I. Rákóczi Gy. fejdelem korában végződnek ⁴⁾). Valamint azon négy kötet tartalmát is, melyeket gr. Battyáni püspök, mint fennebb elbeszélők, összeszedetett, s a fejevári püspöki könyvtárba helyezett, a történetészet örömeire legalább rubruma szerint megismertette. Csak ezen négy kötet 1511–1703 közt ezer s néhány száz okmányt tartalmaz ⁵⁾).

Most dr. Ötvös Ágoston buvárkodja, s reményünk

¹⁾ Notitia II. 6–13. ²⁾ Neveiket I. Notit. II. 13–15. Az Apafi alatt eléjövő hiány potlására I. Notit. II. 51–68.

³⁾ Szeredai, Series Antiquorum et Recentiorum Episcoporum Transilvaniæ. Alb. Carolin, 1790. 4-d. r. Notitia veteris et novi Capituli Ecclesiæ Albensis Transilvaniæ. Ugyanott 1791. 4-drét. Birálatát Édertől, Siebenb. Quartalschrift II. 404. III. 72.

⁴⁾ Notitia Capit. II. 28–47.

⁵⁾ Notitia Capit. II. 89–375.

lehet, hogy ernyedetlen munkássága által a tudomány szép gyarapodásnak fog örvideni.

2. A kolozsmonostori conventé.

E levéltár majdnem egyideü a káptalannal. Ez apátság alapítását rendesen I. Béla királynak (1061–3) tulajdonítják. Második hiteles levéltára az országnak, azon alapon nyugodt s azon javadalmakat elvezé, mint a káptalan; s különösön az utolsó századokban, mint látók, a törvényhozási rendeletek a káptalan mellett e conventet is folyvást említették.

Helyisége Kolozsmonostoron volt, hol a mai kalvariának nevezett hegyen gazdag apátság állt.

Az itteni okmányok szintén sokat szenvedtek. Legelső ismeretes pusztulást reá Adorján püspök hozá (1181–1202), ki azon okból, mert a folyvást hatalmasadó apátságot tümi nem akarta, azt megrohanta, feldulá ¹⁾). Adorján következője még tovább ment, a pápától nyert kiváltságait tűzbe, a királyoktól nyerteket vízbe hánytá, s hihetőleg a levéltár többi részéhez sem volt a legkegyelmesebb. Legtöbbet szenvedett azonban az 1241-i tatárdulás alkalmával, mint a mikor az apátság leégett, s évekig romban maradt.

Mindazáltal különböző változandóságok alatt, a káptalan sorsában osztozva, napjainkra jött e levéltár²⁾, még pedig a mult századig eredeti helyén, a kolozsmonostori apátság templomában; rommá válván a templom, a kolozsvári piaczi templomba rakák be, s most is ott áll bemenet jobbra, egy e végre alakított helyiségben.

A conservator a helybeli plebánus, leveleit két világi requisitor kezeli. Pecséte kerek, körirata rövidítésekkel ez: Sig. Conventus Beatæ Mariæ Virginis de Colosmonost; belül sz. Mária a kised Jézust ölében tartva, koronás és fénykörrrel környezett fejjel. Jerney két pecsétjét közlé ³⁾.

Szintén mint a káptalan könyvekből és okmányokból áll.

A **könyvek** részint Liber Regiusok, s annál becsebbek, mert ezek a káptalan hézagait potólják. Három darabot bir, kettő 1549–1570, a harmadik 1590-ből.

Protocolluma mintegy 80 darab, melyek 1509-ben kezdődnek, s mai napig jönnek le.

¹⁾ Fejér, Cod. dipl. III. I. 386.

²⁾ Kemény, Notitia I. 36–39. 42–43. 58.

³⁾ Jerney, a Magy. Tud. Társaság Történelmi Tára II. 101. 161. Pecsétei 78–79. sz. alatt.

Országgyűlési törvényzikkei két kötetet képeznek, az első 1538–1642, a második 1643–1757 közöttieket foglalja magába; az első 50, a második 37 országgyűlés végzéseit tartá fenn¹⁾

Szerződés félék vannak 1289. 1610. 1611. 1626. 1630. 1657. 1687. 1712. évekből²⁾. Továbbá Marossszék 1635 és Aranyossszék 1642-i lustrája. A fiscalítások 1650-i, a tizedek 1682–89-i lajstroma.

Az **okmányok** feloszlanak:

1) Megyéket, székelyszékeket illetőkre; 2) armalisokra, betürendben; 3) végrendeletekre; 4) genealogiákra; 5) óvásokra, 6) határlevelekre; 7) ujonan lajstromozottakra. Ezeken felül egy sereg magyarhoni érdekű okmány van, melyek azon gondolatban, hogy visszaadandók lesznek, külön kezeltetnek. Mindezek kettős tárgymutatóval vannak ellátva.

E levéltárnak is szintén, mint a káptalannak, legnagyobb buvára gr. Kemény József volt, ki a mellett, hogy munkáihoz folyvást használta, diplomatariumában számtalan okmányát hagyta saját kezüleg lemásolva. A mult században kezdett transzumálásoknak is sokat köszönhetünk, melynélfogva a főkormány-széki levéltár néhány ily kötetet bir.

3. A főkormánysszéki levéltára.

Most már kettő van a hazában: az új, mely 1849-ben Szebenben alakult, a régi mely a kormány 1848. előtti székhelyén Kolozsvárt áll.

A régi főkormánysszéki levéltár az ausztriai-ház kormánya kezdetével alapult, s e korbéli okmányai a 1699-ig mentek fel; mert a fejedelmi kor levéltára részint Báthori Zsigmond, részint II. Rákóczi György zavaros idejében elpusztult, s mi megmaradt, s főleg a két Apafi korát illető okmányok, még azon időben Bécsbe vitettek. Mi itt maradt is, némely egyes tisztviselő, levéltárnok, abból is sok fontos okmányt felejtett magánál vagy tisztársainál, s okmányokat gyűjtők kezébe kerültek.

Az új levéltár mellett volt mégis, mi a régi kor részére felmerült, melyeket bár számra nézve soknak nem mondhatunk, mindazáltal 1336-ig felmentek. Ezeket Friedenfels 1844. Mike Sándor örök méltánylatra érdemes levéltári aligaz-

¹⁾ Lásd helyét, idejét, Kemény, Notit. I. 133–39.

²⁾ Megnevezve: Archiv. d. Vereins II. 12–13. Kemény, Notit. I. 127–128. 139–47.

gató jegyzetei nyomán sajtó útján is közölte ¹⁾). A hazai történetre benne volt Maximilián cs. biztosító levele 1571-ről, az 1687–8-i tractatusok, s mintegy 330 darab török viszonyokra vonatkozó okmány, athname és levél; s 8 kötet diplomatikai gyűjtemény, az Apafi korától le 1763-ig.

Szintén meg voltak az Ausztriai-ház alatt keletkezett diplomák, mint a leopoldi, a szathmári béke 1711 máj. 26-ról; a *pragmatica sanctio*t illetők; az ugynevezett Bethleni adószervezet, 1754–70-ről; Erdély nagyfejedelemségi czíme diplomája 1765 nov. 2-ről; II. József cs. vallásbeli türelmi parancsa 1781 nov. 8-ról, s visszaállító okmánya 1790 jan. 28-ról; s több efélék, melyeket azonban 1849 nov. az elnökségi levéltárral együtt Szebenbe szállítottak.

Itt vannak még az országgyűlési jegyző könyvek 1737-től korunkig, s országgyűlési végzések 1540-től; volt egy sereg *liber regius* s *káptalani* és *conventi* átirat ²⁾; de ezek egyrésze is Szebenbe vitetett. Ugyhogy a hajdan becses levéltár ma-holnap csak a hatóságok és czéhek kiváltság leveleivel s törvénykezési okmányaival marad. S Erdély történelme kutféjének legbecsesebb forrásai a közhasználat elől eltűnnek.

Egyik legnagyobb buvára főkormányászéki tanácsos Gál László volt, ki erdélyi Dieták végzése cízü munkájában szépen használta. ³⁾

4. A fiscalitások levéltára.

Kezdetét az Ausztriai-ház felléptével vette. I. Apafy Mihály fejdelem 1690-ben történt halálával számtalan országos levél maradt a fejedelmi család levéltárában, melyek emezekkel együtt II. Apafi fejdelem kezébe jöttek át. A mikor II. Apafit az udvar Bécsbe vitette, ezen levelek Szebenbe szállítottak s itt egy magános háznál zároltattak le. II. Apafi Bécsben 1713-ban, fenséges neje 1724-ben utána elhalván, a korona az Apafi birtokokat leakará foglaltatni. Ez alapon 1725 elején a főkormányászék a kérdéses leveleket lepecsételtette, s azon év dec. 1-én Antalfi püspök, Köleséri Sámuel főkorm. titkár kiszáltak, az Apafi javakat illetőket az országosoktól külön vállaszták, I. Apafi azon levelezéseit, melyeket a török és francia udvarral folytatott, Bécsbe küldék, a többit ismét pecsét alá veték, s átment a kamarajavak igazgatóságához.

Igy pecsételve maradtak e levelek 1734-ig, a mikor aztán

¹⁾ Archiv. d. Vereins. II. 15–20. l.

²⁾ Kemény, Notit. Capit. I. 128. 132. 147. 149. Archiv. II. 17–19.

³⁾ Három kötet. Kolozsv. 1837.

különösen az Apafiakkal rokon gr. Bethlen család többszörös sürgetésére, a később fő kormányzó gr. Haller János elnöklete alatt, azok teljes külön vállasztása, lajstromozása megkezdett; mely munka kisebb nagyobb megszakasztások után 1747-ig annyira be lön fejezve, hogy ekkor már csak egy szekrény volt hátra. Bevégeztével az országos okmányokat áttették az országos levéltárakba; az Apafi birtokokat illetők pedig alapját veték e levéltárnak, mely családok bekövetkezett kihalásával, azok lefoglalt levéltárai által, szépen kinötte magát.

Azonban mi van benne, az a tudomány előtt teljes ismeretlen mert a legnagyobb titokban tartás állt eddig őrt felette. De miután a kormány pénzügyéből titkot nem kezd csinálni, s miután az ősiség megszűnt, az ott eltemetett okmányok nagy része csak is történelmi becsét tartá meg, s remélhetőleg az eddigi zárrendszer egy része megszűnik. Annyival inkább, mivel a kormány 1858. országos hivatali személyzettel látta el. Egy része 1848 előtt M.-Vásárhelytt volt, a fiscalis directoratusnál, de az okmányok Szebenben a kincstár mellett voltak elhelyezve.

5. Az Udvari levéltár.

Az Ausztriai-ház kormányzata kezdetétől Bécsben szintén alakult egy Erdélyt illető levéltár, mely az időtől felmerült kormányzati változások, egyesek és testületeket illető adományozások körül a legalaposabb felvilágosításokat nyújthatja.

Gr. Kemény tesz ugyan említést belőle, de legalaposabb ismerője kétségkívül udv. titkoknok Jancsó Imre hazánkfia volt, az ő útján jött valami napfényre¹⁾.

II. A Testületek levéltárai

Testületi levéltáraink kétfélék: világiak és egyháziak.

A világiak az erdélyi nemzetek szerint eloszlanak: magyar, székely és szász megyei és széki hatóságok és községek levéltáaira.

Nemzeti levéltára egyedül a szász nemzetnek van, mert a székely mondhatni megsemmisült, a magyar pedig a kormányba olvadt.

A községek levéltáaira csak az újabb időben fordult kellő figyelem. A királyok és fejedelmek alatt, míg a jogok védelmezése nem volt napi renden, az okmányokra úgy látszik

¹⁾ Kemény, Notit.Capit. I, 132. II. 68. l.

nem sokat adtak a községek. A Rákoczi forradalom lecsillapul-tával, 1712-ben támod felettek az első méltó figyelem, mit az-tán a rendes törvényszékek felállítása tovább fejt; s mondh-atni 1741 óta hoztak némi rendet belejök.

Miként az országosokat, úgy a községieket is Mária Thresia gondozás alá kívánván venni, felszólítá, hogy azok állásáról tudósítványt adjanak be: úgy folytak be 1770-ben, melyekből ha egyéb nem, az kiderült, hogy még számtalan okmány birtokában voltak, de minthogy a levéltárok a hatóságok jegyzői kezelése alatt álltak, azok teljes rendezetlenségben heverték.

Úgy rendelte el a kormány 1793-ban a levéltárnokok fel-állítását, mely eset végre némi rendet hozott azok kezelésébe.

E levéltárok, sajnos, nagy részben igen ifjak, mert az idők vihara megmegrongálá őket. Mi megmaradt is, annak ér-tékével sem vagyunk tisztában. Azért legalább emlékezet oká-ért mindeniket megemlítem.

1. Megyei levéltáraink.

Megyéink levéltárait betürendbe állitva, következőkben említhetjük fel:

Doboka megye levéltára az utolsó időben Bonczidán volt, fájdalom, az 1848-i forradalom nagy részt megsemmi-sítette ¹⁾).

Alsó-fejérmegyéjé Enyeden 1849. jan. 9-kén a tűz martaléka lett.

Felső-fejérmegyéjé Mártonfalván volt.

Hunyadmegyéjé Déván 1848-ban feldulatott.

Krasznamegyéjé Szilágysomlyón tartatott: 1770-ben benne semmi közérdekű ²⁾).

Küküllőmegyéjé Dicső-szt.-Mártonban volt, s ez idő-ben szintén azt jelenté.

Belső-szolnok megye levéltára Dézsen van ³⁾).

Közép-szolnoké, Zilahon, 1770-ben azt jelenté, hogy levéltára 1712-ben kezdődik ugyan, de 1650-ig találtattak benne okmányok ⁴⁾).

Tordamegyéjé Tordán tartatott a város házánál.

Zarandmegyéjé Körösbányán állt a megyeháznál, s az 1770-beli jelentés szerint 1699-ig ment fel; azonban 1848-an feldulatott ⁵⁾).

Fogarasvidéké Fogarason,

¹⁾ Kemény, Notitia Cap. Alb. I. 152.

²⁾ Notitia I, 151. ³⁾ Ugyanott 154. ⁴⁾ Ugyanott. ⁵⁾ Ugyanott.

Kővárvidéké még 1770-ben az egyes jegyzőknél állt, s 1668-ig felment; az utolsó időkben Nagy-Somkútra tevék le, hol 1848-ban lángok martaléka lett.

2. Székely székek levéltárai.

A székely nemzet mind harczias tettei, mind kebli kormányzata sajátságainál fogva megérdemelné, hogy egy történet-buvár életét neki szentelje. S nagyajtai Kovács István történetbuváraink Nestora méltán tüzte e nemzet története felderítését kedvencz foglalkozásai tárgyául.

A székely nemzet kebli élete, a közhonhozi viszonya, szolgaság nélküli aristocraticus szerkezete, köztársasági kormányzással határos szabad alkotmánya: a világtörténezet buvárlatára érdemes.

S fájdalom, a kútfők sehol sem hiányzanak inkább mint itt. Az írók szörnyü keveset nyújtanak. A levéltárokat elsodorták a régi idők viszontagságai. Udvarhely, mint anyaszék levéltárában a nemzeti láda majdnem üres, legöregebb okmánya 1600-n felyül nem megy. Legrégibb ismert irott törvényök 1451-ben kél ¹⁾. Ős korokra Mátyás király 1473-i oklevele kezd vetni némi világot... Oly tényállás, melyre lehetlen hogy az utólagos történetbuvárlat fáradozását fel ne hijjuk.

A székek levéltárai is csak úgy állanak, hogy a lustrák, a székelyek személyes szabadságának e sarkbiztosítékai, csak is 1604-ig mennek fel; s a főkormányzések sem tud az 1619. jul. 13-i lustránál vénebbet felmutatni; s mind össze alig bir több lustrát mint az 1635 oct. 25-it, az 1643 nov. 5-it, s 1681, s 1685 dec. 26-it; s ezek is csak egyes székeket, többire Csik, Háromszéket foglalják magukba, míg Udvarhelyszékről csak az első szol, Marosszékről pedig egy sem; s a mellett Marosszéket azon vesztés is érte, hogy nevezetes lustralis könyve a XVII. század elejéről, levéltárából az utolsó időben csak eltűnt.

Széki levéltárai így következnek:

Aranyosszéké előbb Kövenden állt, korunkban Felvinczre vitték át, hol 1849 jan. 10-én a székházzal együtt leégettett. Mint az 1770-i jelentés mondja a széket illető okmányok majdnem e szék alapításáig, a XIII. századig terjedtek vala ²⁾.

Bardocz fuszéké Bardoczon volt, s jegyzőkönyvei 1635-ig mentek ³⁾.

¹⁾ Kállay, Székely Nem. Eredete 182.

²⁾ Not. Capit. Alb. I. 153. ³⁾ Not. Capit. Alb. I. 155.

Csíkszék levéltára régebben a főkirálybirónál volt léteve, hol a XVII. sz. első éveiben Sándor János főtisztnek tárrabságra jutása alkalmával a tatárok felperselték ¹⁾. 1849-ben a muszkák bevonulásánál újra szenvedett ²⁾.

Gyergyó fűszék levéltára jegyzőkönyvei 1693-ig terjedtek, azonban e század elején a gy.-szt.-miklósi papilakkal együtt láng martaléka lett. ³⁾

Háromszék levéltára a rendes törvényszékek felállítása előtt a négy fűszék jegyzőinél állt, ekkor (1740) egyesíték, s Sepsi-Sztgyörgy lön középpont. A Sepsiszék jegyzőkönyvei 1665, a Kézdié 1646, az Orbaié 1612-ben, a Miklósvárszéké 1606-ban kezdődnek ⁴⁾.

Marosszék levéltára, M. Vásárhelytt, régi törvényczikkek, lustrák sat. dolgában az előbbieknél gazdagabb; jegyzőkönyvei 1610-ig terjednek, s már 1770-ig 40 nagy kötetet tettek ⁵⁾.

Az udvarhelyszéki a székely nemzet anya levéltára: ide Udvarhelyre jöttek eredetileg a nemzet okmányai, de fájdalom e levéltár sem megy felébb 1600-nál. Egy része szekérszámra halmoztatott össze a szt.-ferencziek zárdájába, s bár állítólag nem bir őstörténelmi kincsekkel, miután átkutatva tudtommal nincs, értékét nem ismerjük.

3. A szász nemzeti, s széki levéltárok.

A szász nemzeti levéltár már csak azért is egyike a hon leggazdagabb levéltárainak, mivel oly városban állt, mint Szeben, melyet mondhatni ellenség soha be nem vett.

Ez eredetileg Szeben város levéltárával ugyan egy volt, minthogy a szász nemzeti főnökség Szebenszék s illetőleg Szeben város főnökségével volt össze kapcsolva. Ide jöttek a királyok és fejedelmek minden oly okmányai, melyek a szász nemzetet testületileg érdekeltek. S a hat százados nemzeti élet sok szép és becses okmányt halmozott együvé ⁶⁾.

Igy összekapcsolván jött le e levéltár 1787-ig, a mikor oct. 27-én, II. József császár azon nézeténél fogva, miszerint az ország minden okmányait a főkormányzék levéltárába akará központosítani, itt is elrendelé, hogy az országos és szász nemzeti okmányokat a Szebenszék és városétól külön vállasszák. Mi meg is történt, s a nemzeti okmányokat lajstromba véve s 1788 dec. 16-án áthelyezék a főkormányzékhez.

Azonban pár év mulva II. József császár intézkedései

¹⁾ Hon és Külföld 1845. I. 11. sz. Not. Cap. I. 149. ²⁾ Kolozsvári Hétlap 1854. 102. sz. ³⁾ Hon és Külföld ugyanott. Notit. 153. ⁴⁾ Notit. I. 149. 158. ⁵⁾ Notit. I. 159. ⁶⁾ Kemény, Notit. Capitul. I. 156.

megbuktak, s 1790 máj. 11-én e levelek azon része, mely a nemzetet illette, visszament a szász nemzethez. ¹⁾

Beltartalma kevésbe ismeretes, mind a mellett hogy Éder, a mult század végén, Felmerhez, Simigianushoz és Schesæus-hoz irt jegyzeteiben sok okmányt s még több okmánytöredéket közölt belőle, mint a ki saját bevallása szerint itt s a brassai levéltárban mintegy 2000 okmányt nézett át. Cornides Dániel s mások használták, de még igen nagy tér maradt fenn a buvárkodók kedvének.

Ezen levéltárnak némi szerencséje, hogy Pomarius Keresztély Haller Péter szebeni polgármester rendeletére már 1546-ban rendezte, s tárgymutatóval ellátta, s azóta folyamatban van. Az itt találtató okmányok jegyzéke nem is maradt titokban, mert azt gr. Battyáni Ignác püspök ²⁾. Kováchich gr. Kemény József birták. Sőt gr. Kemény József azon néhány száz okmány kivonatát, melyek József cs. alatt a főkormánysház levéltárába kerültek volt, s az 1317–1703 közt lefolyt időket világosítják, Notitijában közölte ³⁾. Hogy teljesen rendezve volna, még sem mondhatni. Használata mind a mai napig sok akadályal jár. Legrégibb okmánya 1306-ból kél. A Báthori Gábor féle megrohanás alkalmával sokat szenvedett... Szeben város levéltára hozzá van kapcsolva ⁴⁾.

A szászszékek levéltárai a hason nevezetű városok levéltáraival ugyanazok. Ily városok Medgyes, Nagysink, Kőhalom, Segesvár, Szászváros, ⁵⁾ Szászsebes, Ujegyház, Szerdahely, melyekről majd mit sem mondhatunk ⁶⁾; csak az alább következőkről nyujthatunk némi felvilágosítást. Ilyen a:

Beszterczei, melyet történelmi becsre nézt a fejevári káptalan a szebeni nemzeti levéltár után soroznak; állítólag 1224-ig viszi fel okmányait ⁷⁾. Különösen a szászok viszonyaira igen nagy érdekű, s az iparkereskedelemre megbecsülhetetlen. Csak kár, hogy majdnem teljes ismeretlenség homálya lepi. Hogy e homályt némileg oszlassa, Friedenfels Ödön hazánkfia 1843-ban időt vett volt bepillantani, tizenkét osztálya egyikét rendezni kezdte, s csak ez egyben négy eredeti országgyűlési törvény-czikket, az 1607. mart. 18-it, mely M.-Vásárhelytt, az 1657. jan. 17-it, mely Viskén, az 1660. dec. 24-it, mely Sz.-Régenben, az 1663. sept. 24-it, mely M.-Vásárhelytt kelt; s ezen kívül 205

¹⁾ Archiv. d. Vereins. I. 20. Kemény, Notit. I. 161. ²⁾ A fejevári püsp. könyvtárban ily cím alatt: Tabularium Nationis Saxonicae, egy oklevél gyűjtemény van. ³⁾ Notitia Capituli Albens. I. 162–262. ⁴⁾ Lásd Fr. Schuller, Literatur-Geschichte 109–10. ⁵⁾ „A szászvárosi szétszort levéltárból” cím alatt közölgetett innen okmányokat Brúz Lajos 1853–4. a Kolozsv. Hét-lapban. ⁶⁾ Némelyekről l. Kemény, Notit. I. 150. 152. 159. ⁷⁾ Kemény, Notit. I. 152.

királyi és fejedelmi rendeletet (1468–1695), 150 főkormányzói s helytartói, 500 százsispáni leiratot, s 1000-nél több magyar és székely hatósági átíratot talált. Mennyi lehet a többi ismeretlen osztályokban, ennyiből is lehet gyanítani ¹⁾.

Brassóé, legrendezettebb a hazában, mint a melynek okmányai egyszer betű, másszor időszaki rendben lajstromozva, e mellett a régiek le másolva vannak. Legrégibb okmánya 1309-ből kél. Mint a Barczáság fővárosa s az erdélyi iparkereskedelem legnevezetesebb pontja, az összes hazai történelemre sok kincset bir, melyeket Éder Felmerhez irt jegyzeteiben jóformálag használt is ²⁾.

4. Városi levéltárak.

A többi városok szintén birnak levéltárokkal; de teljesen ismeretlenek. Kivételt képez:

Kolozsvaré, oly városé, mely a magyar királyok igen sok kegyében részesült, s később az erdélyi magyarság középpontja, végül kormányi székhely volt. Feles okmányaira megemlítjük a másoltak azon vaskos kötetét, mely az 1331–1404 köztieket foglalja magában, meg egy indexet, mely 1592-ben az addigi adománylevelek tartalmát magyar nyelven tartá fen. Az eredetiek szintén megvannak, s azokat a város el is kezdette átnézetni; s ohajtandó volna, hogy minél előbb ujba folytatnák, s e becses levéltárt ismerni kezdenők ³⁾.

Dézsvárosáé szintén egyike hazánk érdekesebb községi levéltárainak. Okmányai 1236-ig hatnak fel, s azon időtől le 1735-ig 511 érdekes darabot bir. Torma Károly szenvedélyes buvárunk az utolsó években azon nemes fáradságot vette volt magának, hogy e levéltár említett okmányait átbuárkodván, lemásolta, s azt csinos kötésben 1857. májusa 20-án a városi tanácsnak benyújtá; mit az tiszteletbeli polgársággal köszönt meg. Ez okmányok nagy része, természetesen Dézsvárost érdeklí szorosabban, de van köztök 20, mely közviszonyainkra vonatkozik. A 1738-tól folyók már ez előtt lajstromozva voltak. Érdekesek az ottan lefolyt 1723, 1727, 1752, 1760, s végre az 1764-beli boszorkány perek, mely éveken innen Dézs efféle bohóságba többé nem elegyedett ⁴⁾.

5. Az egyházi levéltárak.

A rom. kath. a görög egyesült és nemegyesült püspökök levéltárai sok érdekést tartalmazhatnak.

¹⁾ Archiv. d. Vereins. II. 22–26. ²⁾ Archiv. d. Vereins. II. 21. Notit. Cap. I. 156. ³⁾ Notitia I. 150. Archiv. II. 22. 1. ⁴⁾ Kolozsv. Közlöny 1857. 78. sz. jun. 4-ről. Magy. Futár 1856. 42. sz.

A reformatusoké 1564-ben kezdődik, mint a mely évben e vallás a lutherantól külön vált. Ez időtől 1716-ig Fejérvártt volt, mikor is Enyedre jött át. Hogy mi volt benne, már csak a képzelet felel, mert az 1658-i, 1704-i feldulatását az 1849. jan. 9-i követte, mint a mikor Enyed városával együtt a fellázadt nép égetésének lett martaléka. Jelenleg Kolozsvártt folytatodik, mint a hová a püspökség vonta magát ¹⁾).

Az unitariusoké e vallás 1571-ben történt törvényesítéssel alapult. Azonban ismeretlen csapás miatt 1600-n felyül nem hat. Ezen innen oklevelekben is gazdag, de különösen jegyzőkönyvei Kolozsvár s illetőleg Erdély történetére is sok becsest tartottak fenn.

A lutheránusoké szintén gazdag, s a mellett azon szerencsében részesült, hogy több lutherán püspök történetbuvárlattal foglalkozván, azt rendezték. Az eredeti okmányokon kívül nevezetesek benne az egyházi gyűlések jegyzőkönyvei, vannak benne Codexek, Annalisok s kézirat gyűjtemény, melynek alapját Haner, ismeretes történészünk hátrahagyott iratai veték meg ²⁾)... A lutheránus egyházmegyék káptalanai, némely egyházi községei is gondos figyelmet érdemelnek ³⁾).

Minden viszontagságaink daczára ennyi kisebb nagyobb régibb és újabb levéltár áll még a hazában a történetbuvár szolgálatára. Egyébaránt ha békétlenségünk mellett is nem akarunk teljes igazságtalanak lenni, be kell vallanunk, hogy a nemzeti, annyi felől ostromolt érdekek, a családi vagyont s így a nemzet anyagi állását legyező ösiség, az állam annyi-félekép beágozó jogai, a fiscalítások polyp gyökerei sok mentséget nyujtanak levéltáraink eddigi őreinek; de miután mind-ezeknek jól rosszul vége van, hisszük, hogy az érdekek lakatai országos, testületi és magán levéltáraink vas ajtairól lassanként lehullanak, s legalább azon okmányok, melyek már többé jogokat nem kockáztatnak, átjönnek a tudománynak; s édes hazánk történetét azon fénybe állithatják a nálunknál szerencsésebbek, mely méltó nemzeti nagy multunkhoz s multunk által kiérdemelt jövőnkhez.

¹⁾ Némely okmányai Bécsben vannak. Bod. P. Szt. Polikarp. 154. l.

²⁾ Archiv. d. Vereins. II. 26.

³⁾ Schuller, Literatur Geschichte Siebenbürgens. 1857. 110. l.